

Το βήμα των φοιτητών

Βιόκοσμος και σύστημα

Μαριάνα Παπαστεφάνου*

Μέσα από την οπτική του βιόκοσμου¹ ο Habermas δίνει νέο φως σε θεωρητικές έννοιες όπως ο «κοινωνικά κατασκευασμένος εαυτός» του Mead² και η «συλλογική συνείδηση» του Durkheim³. Μέσα από τη σχέση βιόκοσμου και συστήματος ανασηματοδοτούνται ή κρίνονται, η θεωρία της αξίας του Marx, η θεωρία της δράσης του Parsons, η κριτική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης, ο συστημικός λειτουργισμός του Luhmann και η λογική της κυβερνητικής. Διακρίνουμε και έναν άλλο ρόλο του βιόκοσμου στη σκέψη του Habermas, πέρα από αυτόν του μεθοδολογικού εργαλείου που προωθεί τη θεωρία-της-δράσης (action theory): την ανάπτυξη της επικοινωνιακής θεωρίας, αφού ο βιόκοσμος χαρακτηρίζεται από μια συμπληρωματικότητα ως προς την επικοινωνιακή δράση και αποτελεί το υπόβαθρό της. Πιστεύουμε ότι γι' αυτούς τους λόγους, κυρίως, ο Habermas προσθέτει ως υπότιτλο του Β' τόμου της «Θεωρίας της επικοινωνιακής δράσης» τη φράση: «Life-world and System: A critique of functionalist reason». Αυτή λοιπόν, την έννοια του βιόκοσμου θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε και να τη συσχετίσουμε με την έννοια του συστήματος.

Η χρήση της έννοιας του βιόκοσμου στην κοινωνιολογία πριν το Habermas ήταν επιλεκτική και μονόπλευρη. Αφορούσε ένα κάθε φορά από τα δομικά συστατικά του⁴.

Ο όρος προέρχεται από τη φιλοσοφική παράδοση. Χρησιμοποιήθηκε αρχικά από το Husserl⁵ φαινομενολογικά και υπερβατολογικά. Όπως επισημαίνει ο Habermas, για το Husserl ο βιόκοσμος είναι το σύνολο των θεωρούμενων ως a priori δεδομένων νοημάτων της καθημερινής ζωής που σχηματίζουν ένα πλέγμα σχέσεων και καταστάσεων. Ο Husserl χρησιμοποιεί τον όρο στα πλαίσια της φιλοσοφίας της συνείδησης και σ' αυτά τα πλαίσια κινούνται ο Alfred Schutz και ο Thomas Luckmann. Και οι τρεις ξεκινούν από την παραδοχή ότι οι γενικές δομές του βιόκοσμου είναι δοσμένες ως απαραίτητες υποκειμενικές συνθήκες της εμπειρίας ενός σαφώς σχηματισμένου κοινωνικού βιόκοσμου.

Ο Habermas απομακρύνεται από τις έννοιες της φιλοσοφίας της συνείδησης

* Τριτοετής φοιτήτρια του Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης. Η παρούσα εργασία αποτελεί μέρος εισήγησης στο σεμινάριο: «Συγκριτική Κοινωνιολογία» (Εαρινό εξάμηνο 1991).

και ορίζει το βιόκοσμο ως το πολιτισμικά μεταδομένο (transmitted) και γλωσσικά οργανωμένο απόθεμα ερμηνευτικών προτύπων. Οι επικοινωνιακά δρώντες κινούνται πάντα στα πλαίσια του βιόκοσμού τους, όμως δεν μπορούν να αναφερθούν σε αυτόν συνολικά με τον ίδιο τρόπο που θα αναφέρονταν σε συγκεκριμένα γεγονότα και εμπειρίες. Ο βιόκοσμος είναι η θέση όπου συναντιούνται ο ομιλητής και ο ακροατής, κρίνουν εκφράσεις και διαμορφώνουν απαιτήσεις κύρους, διατυπώνουν αντιρρήσεις ή φτάνουν σε συμφωνία. Ο βιόκοσμος είναι «η κοινωνική και γλωσσική βάση της ατομικής συνείδησης»⁶.

Για το Habermas ο βιόκοσμος είναι ένα πλαίσιο⁷ που αποτελείται από γνώσεις, ιδέες, ερμηνευτικά σχήματα, άτυπους ηθικοπρακτικούς κανόνες, καθημερινές καταστάσεις (με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι επικοινωνιακά δρώντες), σύμβολα, σκέψεις και αισθήματα. Για να ξεπεράσει το εμπόδιο της εξατομικευμένης περίπτωσης και να φτάσει στην κοινωνική θεωρία, χρησιμοποιεί αυτό που ονομάζει καθημερινή έννοια του βιόκοσμου ο οποίος τώρα μεταφέρεται από το φιλοσοφικό χώρο στον κοινωνικό και αποτελείται από τα ακόλουθα τρία συστατικά: την κουλτούρα, την κοινωνία και την προσωπικότητα. Δηλαδή περιλαμβάνει τις συμβολικές και τις υποκειμενικές διαστάσεις της κοινωνικής ζωής. Ο βιόκοσμος που ενδιαφέρει το Habermas δεν είναι ο κόσμος των ατομικών αντιλήψεων, εμπειριών, καταστάσεων. Είναι ο διυποκειμενικός, πράγμα που προδίδει και τη συμπληρωματικότητα ανάμεσα στην επικοινωνιακή δράση και στο βιόκοσμο.

Με τον όρο «κουλτούρα» ο Habermas ονομάζει το απόθεμα γνώσης από το οποίο οι συμμετοχοί στην επικοινωνία προμηθεύονται ερμηνείες καθώς φτάνουν στην κατανόηση ενός πράγματος στον κόσμο. Με τον όρο «προσωπικότητα» αναφέρεται στις δυνατότητες που κάνουν ένα υποκείμενο ικανό να μιλά και να δρα, να παίρνει μέρος σε διαδικασίες επίτευξης κατανόησης και να επιθεβαιώνει την ταυτότητά του⁸. Ως προς το τρίτο συστατικό του βιόκοσμου, την κοινωνία, ο Habermas από νωρίς (ήδη από το 1973) έθεσε το ερώτημα: Η κοινωνία είναι βιόκοσμος ή αυτορρυθμιζόμενο σύστημα; Καθορίζει τις απώλειες από την εκάστοτε μονόπλευρη θεώρηση και καταλήγει στο διαχωρισμό του αυτορρυθμιζόμενου συστήματος από το κοινωνικό, το οποίο σ' αυτή τη φάση το πραγματεύεται από την οπτική του βιόκοσμου⁹. Στα δομικά συστατικά του βιόκοσμου κουλτούρα, κοινωνία, προσωπικότητα, αντιστοιχούν οι διαδικασίες της πολιτισμικής αναπαραγωγής, της κοινωνικής ολοκλήρωσης και της κοινωνικοποίησης με τις οποίες πραγματοποιείται η συμβολική αναπαραγωγή του βιόκοσμου. Οι συμβολικές δομές του βιόκοσμου αναπαράγονται με τη συνέχιση της έγκυρης γνώσης, τη σταθεροποίηση των ομάδων και την κοινωνικοποίηση υπεύθυνων δρώντων ατόμων. Η διαδικασία της αναπαραγωγής συνδέει νέες καταστάσεις με υπάρχουσες συνθήκες του βιόκοσμου. Από τη σκοπιά της κουλτούρας, η αναπαραγωγή του βιόκοσμου βασικά συνδέεται με τη συνέχεια και την ανανέωση της παράδοσης που ξεκινά από μια απλή επανάληψη και μπορεί να φτάσει σε ρήξη με την παράδοση. Ενώ η συμβολική αναπαραγωγή του βιόκοσμου συντελείται με όρους επικοινωνιακούς, η υλική αναπαραγωγή του συντελείται με μέσο την ένσκηνη δράση¹⁰ «μέσα από το υλικό υπόστρωμα κάθε βιόκοσμος βρίσκεται σ' ανταλλαγή με τον περίγυρό του που αποτελείται από την οικολογία της εξωτερικής φύσης, τους οργανισμούς των μελών και τις δομές των ξένων βιόκοσμων»¹¹.

Είδαμε ότι οι διαδικασίες αναπαραγωγής του βιόκοσμου είναι η πολιτισμική αναπαραγωγή, η κοινωνική ολοκλήρωση και η κοινωνικοποίηση. Κάθε μια από αυτές συνεισφέρει στη διατήρηση όλων των συστατικών του βιόκοσμου. Αλλά οι διαταραχές σ' αυτές τις διαδικασίες έχουν σαν αποτέλεσμα κρίσεις¹² στις περιοχές της κουλτούρας, της κοινωνίας και της προσωπικότητας, κρίσεις που παρουσιάζονται ως απώλεια νοήματος, ανομία και ψυχοπαθολογίες. Η κύρια συνέπεια των κρίσεων αυτών είναι η κατάρρευση κάποιων τμημάτων του βιόκοσμου και οι αιτίες εντοπίζονται στη σχέση βιόκοσμου και συστήματος¹³. Τα κοινωνικά συστήματα, ειδικά τα υποσυστήματα όπως το κράτος και η οικονομία, ακολουθούν λειτουργικά διατακτικά και «συμπεριφέρονται» ως επίσημα οργανωμένα συστήματα δράσης βασισμένα σε μέσα κατεύθυνσης όπως το χρήμα και η εξουσία. Ο βιόκοσμος γίνεται αντιληπτός με όρους επικοινωνιακής δράσης, ενώ τα συστήματα με όρους της εργαλειακής δράσης. Ο Habermas χρησιμοποιεί εδώ τον όρο «σύστημα» για να μιλήσει για «τυπικά οργανωμένες» (*formally organized*) κοινωνικές σχέσεις¹⁴.

Από τη μια υπάρχουν τα υποσυστήματα της οικονομίας και του γραφειοκρατικού καθεστώτος διοίκησης και από την άλλη οι ιδιωτικές και δημόσιες σφαίρες ζωής¹⁵.

Γι' αυτό και η ενσωμάτωση στο σύστημα και η ενσωμάτωση στην κοινωνία αντιπροσωπεύουν δυο διαφορετικούς μηχανισμούς εναρμονιστικής δράσης. Ενώ η κοινωνική ενσωμάτωση-ολοκλήρωση (*integration*) λειτουργεί μέσω της εναρμόνισης των προσανατολισμών δράσης των ατόμων στην κοινωνία, η συστημική ενσωμάτωση-ολοκλήρωση λειτουργεί με τη βοήθεια «χειραγωγικών μέσων» (*steering media*) όπως το χρήμα και η εξουσία ανεξάρτητα από τους προσανατολισμούς της δράσης των δρώντων ατόμων. Για το Habermas η κοινωνία συνολικά αναπαράγεται και με την κοινωνική και με τη συστημική ενσωμάτωση, άρα η κοινωνία είναι και βιόκοσμος και σύστημα.

Η διαφοροποίηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης από τη συστημική υφίσταται μόνο στις σύγχρονες κοινωνίες. Αντίστοιχα έχουμε μια πρώτη τάξη διαφοροποίηση βιόκοσμου και συστήματος με την έννοια ότι αναπτύσσεται η πολυπλοκότητα του ενός (= συστήματος) και η ορθολογικότητα του άλλου (= βιόκοσμου). Μέσα από αυτή τη σχέση ορίζεται και η κοινωνική εξέλιξη. Γράφει ο Habermas: «Αντιλαμβάνομαι την κοινωνική εξέλιξη ως μια δεύτερης τάξης διαφοροποίηση»¹⁶. Η κοινωνική εξέλιξη χαρακτηρίζεται από βαθμίδες. Από τη σκοπιά του συστήματος αυτές οι βαθμίδες σημαδεύονται από την εμφάνιση νέων συστημικών μηχανισμών και ανάλογων επιπέδων πολυπλοκότητας. Από τη σκοπιά του βιόκοσμου υπάρχει ένας βαθμιαίος εξορθολογισμός με βασικό φαινόμενο όσον αφορά τις σύγχρονες κοινωνίες αυτό που ο Weber ονόμαζε «απομάγευση του κόσμου» και ο Habermas αποκαλεί «εκκοσμίκευση των κοσμοειδώλων» (*secularization of worldviews*)¹⁷.

Δηλαδή, ενώ παλιότερα τα διατακτικά (*normatives*) του συστήματος έπρεπε να εκπορεύονται ή και να είναι απόλυτα σύμφωνα με κοσμοθεωρίες, θρησκευτικές δοξασίες ή μυθικής προέλευσης πρότυπα, στις σύγχρονες κοινωνίες αποδεδειγμένα από όλα αυτά. «Οι παραδοσιακές μορφές ζωής που έχουν το χαρακτήρα του «φύσει» παίρνουν το χαρακτήρα του «θέσει» δηλαδή της συνειδητής πολιτιστικής καλλιέργειας και κατασκευής»¹⁸.

Επιπλέον με την κριτική των ιδεολογιών, τα ιδεολογικά σχήματα υπέστησαν κριτική και έχασαν το χαρακτήρα βεβαιοτήτων με αποτέλεσμα να χάσουν τη βιοκοσμική ιδιότητά τους. Όλα αυτά συνεπάγονται την απόζευξη (uncoupling) βιόκοσμου και συστήματος, δηλαδή την αυξανόμενη αυτονομία¹⁹ των διατακτικών των συστημάτων από τη μια και την υποβολή όλο και περισσότερων τμημάτων του βιόκοσμου σε ορθολογική κριτική από την άλλη. Ο Arbrecht Wellmer (1983) σημειώνει: «Η απόζευξη συστήματος και βιόκοσμου –που συνέβη με την εμφάνιση των οικονομικών και διοικητικών συστημάτων δράσης στα πρώτα στάδια του καπιταλισμού– έγινε δυνατή μόνο μετά την «αποκέντρωση» των κοσμοαντιλήψεων στα αρχικά στάδια της νεώτερης ιστορίας, δηλαδή, μετά τη διαφοροποίηση των τριών ξεχωριστών διαστάσεων εγκυρότητας του Λόγου μεταξύ τους και μετά την αντίστοιχη διαφοροποίηση της νομιμότητας²⁰ από την ηθικότητα»²¹.

Ο χαμπερμασιανός προοδευτικός εξορθολογισμός του βιόκοσμου μπορεί να ιδωθεί, αρχικά τουλάχιστον, απόλυτα θετικά ως μια φυσιολογική διαδικασία κατά την οποία η υλική παραγωγή του ανθρώπινου είδους λαμβάνει χώρα στο επίπεδο της κουλτούρας, της κοινωνίας και της προσωπικότητας. Οι διαδικασίες αναπαραγωγής του ατόμου μπορούν να αξιολογηθούν σύμφωνα με τα επίπεδα ορθολογικότητας της ενήλικης προσωπικότητας²².

Τα επίπεδα αυτά ποικίλλουν μέσα στην κάθε περιοχή σύμφωνα με το βαθμό αυτού που ο Habermas ονομάζει «δομική διαφοροποίηση» (structural differentiation) του βιόκοσμου, δηλαδή, το βαθμό στον οποίο έχει η κάθε περιοχή εξορθολογιστεί. Η έκταση στην οποία οι κοινωνικοί δρώντες χρειάζονται συναινετική γνώση, νομικούς κανόνες και προσωπική αυτονομία εξαρτάται από το επίπεδο εξορθολογισμού του βιόκοσμου είναι κατά το Habermas χαρακτηριστικός της μοντερνικότητας και από αυτή μπορούμε να αντλήσουμε ως παραδείγματα, την εκκοσμίκευση των κοσμοειδώλων, την εδραίωση επιχειρηματολογίας, τη διαφοροποίηση σφαιρών αξίας. Μέχρι σ' αυτό το σημείο ο εξορθολογισμός είναι για το Habermas όχι μόνο μια φυσιολογική διαδικασία αλλά ακόμη και προοδευτική, εφόσον τα δομικά συστατικά του βιόκοσμου διατηρούνται καθώς λαμβάνει χώρα η κοινωνική ορθολογικοποίηση.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι ο Habermas εντοπίζει τον εξορθολογισμό του βιόκοσμου εκεί όπου «μορφές επικοινωνιακής δράσης και επιχειρηματολογίας αντικαθιστούν άλλους μηχανισμούς εναρμόνισης δραστηριοτήτων, κοινωνικής ενσωμάτωσης ή συμβολικής αναπαραγωγής»²³.

Σήμερα οι δομές του βιόκοσμου υφίστανται την απειλή της λογικής της διαφοροποίησης και του εξορθολογισμού του συστήματος. Από τη μια πλευρά υπάρχουν εξορθολογισμένοι βιόκοσμοι που αναπαράγονται με τους τρόπους της επικοινωνιακής δράσης και από την άλλη υπάρχουν τυπικά οργανωμένα συστήματα δράσης βασισμένα σε μέσα κατεύθυνσης όπως το χρήμα και η εξουσία που αναπαράγονται με τρόπους της λογοκρατικής δράσης. Αυτά τα συστήματα δράσης προοδευτικά αυτονομούνται, εισχωρούν στις πειροχές του βιόκοσμου όπου αγκυροβολούν και εργαλειοποιούν ορισμένα τμήματά του. Είναι το φαινόμενο που ο Habermas ονομάζει αποικιοποίηση (colonization) του βιόκοσμου. Η αποικιοποίηση ως έννοια περιλαμβάνει και το νόημα των παλιών όρων της κριτι-

κής θεωρίας του «φειχισμού» και της «πραγμοποίησης».

Οι οικονομικές και διοικητικές επιταγές που είναι ενσωματωμένες στα μέσα του χρήματος και της εξουσίας καταπατούν περιοχές που κατά κάποιον τρόπο καταρρέουν αν αποκοπούν από την προσανατολισμένη στην επικοινωνία δράση και αν μεταφερθούν σε αλληλεπιδράσεις καθοδηγούμενες από αυτά τα μέσα. Δηλαδή, η αποικιοποίηση του βιόκοσμου είναι η διάβρωση ή υπονόμευση των περιοχών της επικοινωνιακής δομημένης δράσης. Ειδικότερα: «... ένας προοδευτικά εξορθολογισμένος βιόκοσμος, συγχρόνως, αποδεσμεύεται και εξαρτάται από αυξητικά πολύπλοκες, τυπικά οργανωμένες περιοχές δράσης, όπως η οικονομία και η κρατική διοίκηση. Αυτή η εξάρτηση που προκύπτει από τη *mediatization* του βιόκοσμου από τα διατακτικά του συστήματος, προϋποθέτει την κοινωνικοπαθολογική μορφή μιας εσωτερικής αποικιοποίησης όταν ανισορροπίες κρίσεως στην υλική αναπαραγωγή [...], μπορούν να αποφευχθούν μόνο με το κόστος των διαταραχών στη συμβολική αναπαραγωγή του βιόκοσμου...»²⁴.

Πώς, όμως, ερμηνεύει ο Habermas την εμφάνιση ενός τέτοιου φαινομένου; Η ερμηνεία που δίνει έχει σχέση με την επιλεκτικότητα του εξορθολογισμού: Η πραγματική κατεύθυνση που πήρε η διαδικασία εξορθολογισμού στο σύγχρονο κόσμο ήταν μια μόνο ανάμεσα σ' έναν αριθμό διαφορετικών δυνατών κατευθύνσεων, οι οποίες αντιστοιχούν σε διαφορετικούς δυνατούς συνδυασμούς, όσον αφορά τη σχέση μεταξύ βιόκοσμου και συστήματος. Τα χαρακτηριστικά του εξορθολογισμού δε συνεπάγονται κάτι καλό από μόνα τους.

Η φυσιολογική σχέση βιόκοσμου και συστήματος είναι μια σχέση αλληλεπίδρασης, αμοιβαίας άρθρωσης και αλληλεξάρτησης. Ο βιόκοσμος εξαρτάται από το σύστημα λόγω της υλικής παραγωγής και της οργάνωσης και το σύστημα εξαρτάται από το βιόκοσμο και ως προς την αναπαραγωγή κοινωνικοποιημένων ατόμων και ως προς τη συνέχιση των σχετικών πολιτισμικών παραδόσεων. Αλλά, όπως είδαμε, κατά την αλληλεπίδραση βιόκοσμου και συστήματος σημειώνονται διαταραχές της κοινωνικής ορθολογικοποίησης που μπορούν να χαρακτηριστούν ως ανισορροπίες ή ψυχοπαθολογίες. Είδαμε, ακόμη, ότι η βασικότερη δυσλειτουργία των διαντιδραστικών μηχανισμών είναι η αποικιοποίηση του βιόκοσμου από τα διατακτικά του συστήματος. Παρουσιάζεται μέσα από κρίσεις στις σύγχρονες κοινωνίες, ως καταστροφή των παραδοσιακών μορφών ζωής, ως επιθέσεις στην επικοινωνιακή υποδομή των βιόκοσμων, ως «ακαμψία μιας μονόπλευρα εξορθολογισμένης καθημερινής πρακτικής»²⁵ και εκφράζεται με τις αποδυναμωμένες πολιτισμικές παραδόσεις και με τις διαταραγμένες διαδικασίες κοινωνικοποίησης. Ο Habermas φέρνει ως παράδειγμα την εργασία στην καπιταλιστική κοινωνία. Αν τη δούμε συγκεκριμένα, η εργασία²⁶ είναι μια ανθρώπινη δραστηριότητα που ανήκει στο βιόκοσμο του εργαζομένου. Αν τη δούμε αφηρημένα, είναι μια λειτουργία οργανωμένη από το διατακτικό της καπιταλιστικής πραγμάτωσης που ανήκει στο οικονομικό σύστημα. Η θεσμοποίηση της σχέσης μισθού-εργασίας που μετατρέπει τη δύναμη της εργασίας σε εμπόρευμα, εξουδετερώνει το πλαίσιο του βιόκοσμου για την εργασιαώς ανθρώπινη δραστηριότητα και έτσι την καθιστά αφηρημένη²⁷. Ένα γενικότερο παράδειγμα που μπορούμε να φέρουμε είναι το φαινόμενο που ο Habermas αποκαλεί «ημέρωμα» και «ειρήνευση» των ταξικών συγκρούσεων που προκλήθηκε από τον όψιμο καπιταλισμό και που έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της ενεργητικής συμμε-

τοχής του πολίτη στα κοινά και την ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων του πολίτη με το κράτος. Η επιβολή αυτών των αφηρημένων ρόλων του πελάτη και του καταναλωτή μέσα από τις επιταγές του συστήματος, σε προχωρημένο βαθμό δυσκολεύει πολύ τις διαδικασίες του βιόκοσμου για κοινωνικοποίηση που είναι απαραίτητες ακόμη και για την ίδια την αναπαραγωγή του συστήματος. Ο Habermas στο βιβλίο «Αυτονομία και αλληλεγγύη» αναφέρει: «... ο βιόκοσμος απειλείται από γραφειοκρατικές και οικονομικές επιταγές, από κινδύνους που οφείλονται στο ότι όλο και περισσότερο προσωπικές σχέσεις, υπηρεσίες και φάσεις της ζωής μετατρέπονται σε αντικείμενα διοίκησης ή σε εμπορεύματα»²⁸.

Η αντίθεση βιόκοσμου και συστήματος είναι μια από τις πολλές μορφές που θα μπορούσε να πάρει η σχέση τους. Ως προς το ζήτημα της συμφιλίωσής τους –που σε τελική ανάλυση υπήρξε όραμα των περισσότερων αυτοπιών– ο Habermas δεν είναι ούτε αισιόδοξος ούτε απαισιόδοξος. Σ' αντίθεση με το Marcuse ο Habermas δεν βλέπει τη λύση στην εγκατάλειψη της αρχής της πραγματικότητας και την υιοθέτηση της αρχής της ευδαιμονίας [Δεν πρέπει να εγκαταλείψουμε την επιστήμη και την τεχνική αλλά να τις απαλλάξουμε από τον ιδεολογικό τους ρόλο, η αποκατάστασή τους θα είναι η απώλεια της ιδιότητας του φορέα εξουσίας]. Απεινοχοποιεί, λοιπόν, τον ορθό Λόγο θεωρώντας τον ένα μέσο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί επιλεκτικά. Αν χρησιμοποιηθεί προς τη σωστή κατεύθυνση, δηλαδή, ως όργανο προσέγγισης της αλήθειας, της ορθότητας και της ειλικρίνειας που είναι οι απαιτήσεις κύρους μιας πρότασης, μπορεί μέσω της γλώσσας να οδηγήσει σε συναίνεση²⁹ με βάση το ισχυρότερο από άποψη εγκυρότητας επιχείρημα. Όταν αυτού του είδους η συναίνεση δεν επιτυγχάνεται, τότε κυριαρχεί μια ψευδοσυναίνεση που δεν είναι τίποτα άλλο από νομιμοποιημένο αγκυροβόλημα του συστήματος στο βιόκοσμο και ευλογοφανής συμμετοχή στην καταστροφή των δομών του. Γράφει ο Habermas: «Με τον εξορθολογισμό... διαλύεται η προκατασκευασμένη συναίνεση που υπάρχει στο υπόβαθρο του βιόκοσμου, αυξάνει ο αριθμός των περιπτώσεων όπου η αλληλεπίδραση πρέπει να συντονιστεί μέσω μιας συναίνεσης στην οποία φτάνουν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες οι οποίοι διαφορετικά πρέπει να μεταφερθούν σε μέσα όπως το χρήμα και η εξουσία ή να ελεγχθούν από μια ψευδοσυναίνεση. Με τη σειρά της αυτή η ψευδοσυναίνεση όλο και πιο δύσκολα μπορεί να επιτευχθεί μέσω ιδεολογιών· εξασφαλίζεται μάλλον δια μέσου φραγμών στην επικοινωνία που διαστρεβλώνουν την καθημερινή πρακτική μ' ανυποψίαστους τρόπους»³⁰. Ο Habermas πιστεύει, τέλος, ότι η αποκατάσταση της επικοινωνίας δια μέσου της συναίνεσης θα φέρει την επαναθητικοποίηση της πολιτικής και αυτή με τη σειρά της θα αμβλύνει την αντίθεση βιόκοσμου και συστήματος και θα τα επαναφέρει σε μια σωστή αλληλεπιδραστική βάση.

Σημειώσεις

1. Αποδίδω ως βιόκοσμο τον όρο *Lebenswelt*. Στην ελληνική βιβλιογραφία ο όρος συναντάται και ως έμβιος κόσμος (Habermas, 1971b), ή βιούμενος κόσμος (Habermas, 1990a).

2. Ο Mead βλέπει την κοινωνικοποίηση από μια οντογενετική προοπτική ως κατασκευή του εαυτού διαμεσολαβημένη από τη γραμματική γλώσσα. Ο Habermas φαίνεται να αξιοποιεί τη στροφή του Mead προς μια επικοινωνιακή έννοια της ορθολογικότητας, αλλά και να επικρίνει την αδυναμία του να «δει»: 1) τις εσωτερικές δομές της γλώσσας και 2) τα οφέλη από μια φυλογενετική προοπτική που θα οδηγούσε στην ιδέα ενός κοινωνικού βιόκοσμου (Habermas, 1987, σελ. 8-24).

3. Για τον Durkheim η συλλογική ταυτότητα αναπτύσσεται υπό τη μορφή μιας κανονιστικής συναίνεσης (Habermas, 1987, σελ. 53).

4. Habermas, 1987, σελ. 138.

5. Βλ. Habermas, 1987, σελ. 414.

6. Μαρκής, 1990, σελ. 26-27.

7. Αυτό το πλαίσιο προμηθεύει τα μέλη με μη προβληματικές, κοινές πεποιθήσεις που μοιάζουν εγγυημένες και δεδομένες, αφού όσο καινούριες κι αν φαίνονται, συνδέονται κάθε φορά με προηγούμενες οικείες καταστάσεις (Habermas, 1987, σελ. 122-128).

8. Habermas, 1987, σελ. 138.

9. Habermas, 1976, σελ. 4-5.

10. Η υλική και συμβολική αναπαραγωγή του βιόκοσμου μπορούν να γίνουν πιο κατανοητές μέσα από τη συσχέτιση με τις θεμπεριανές έννοιες inner και outer need (Habermas, 1987, σελ. 138).

11. Habermas, 1987, σελ. 231.

12. Ο Habermas στο βιβλίο «Legitimation crisis» όπου πραγματεύεται φαινόμενα κρίσης, ήδη (1976, σελ. 41), εντοπίζει τη διείσδυση του συστήματος στις περιοχές της εσωτερικής και εξωτερικής φύσης (ακόμη, όμως, δεν αναφέρεται εκτεταμένα σε φαινόμενα απολίθωσης, αποικιοποίησης, αγκυροβολήματος).

13. Εδώ φαίνεται μια βασική διαφορά ανάμεσα στο Habermas και τον Parsons καθώς ο δεύτερος θεωρεί ότι τα κοινωνικοπαθολογικά φαινόμενα οφείλονται σε συστημική ανισορροπία. Ο Habermas αναφέρει: «(ο Parsons)... εφαρμόζει τον όρο «κρίση» με την έννοια μιας διαταραχής των διασυστημικών σχέσεων συναλλαγής, ανεξάρτητα από τις εμπειρίες των εμπλεκόμενων προσώπων και χωρίς αναφορά στα προβλήματα ταυτότητας» (Habermas, 1987, σελ. 292).

14. Habermas, 1987, σελ. 309.

15. Habermas, 1987, σελ. 310.

16. Habermas, 1987, σελ. 153.

17. Wellmer, 1983 Roderick, 1984, Habermas, 1987.

18. Μαρκής, 1990, σελ. 125.

19. «Η συστημική αυτονομία εξαρτάται από την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και από τη διαφοροποίηση των κανονιστικών δομών» (Habermas, 1976, σελ. 11).

20. Για την αποκοπή του νόμου από τα ηθικά κίνητρα βλ. Habermas, 1987, σελ. 309.

21. Wellmer, 1983, σελ. 32.

22. Habermas, 1986a.

23. Wellmer, 1983, σελ. 31.

24. Habermas, 1987, σελ. 305.

25. Habermas, 1986a.

26. Οι οργανισμοί εργασίας κερδίζουν αυτονομία καθώς γίνονται ουδέτεροι ως

προς τις συμβολικές δομές του βιόκοσμου δηλαδή, αδιάφοροι για την κουλτούρα, την κοινωνία και την προσωπικότητα. Ο Luhmann μιλάει σ' αυτή την περίπτωση για «αποανθρωποποίηση της κοινωνίας» (dehumanization of society). [To dehumanization σημαίνει κάθε αποκοπή των τυπικά οργανωμένων περιοχών δράσης από το βιόκοσμο, διαμέσου των μέσων κατεύθυνσης και όχι μόνο depersonalization = αποπροσωποποίηση], Habermas, 1987, σελ. 307-8.

27. Habermas, 1987, σελ. 335.

28. Habermas, 1986a, σελ. 96.

29. Ο Habermas δεν αντιλαμβάνεται τη συναίνεση όπως ο Compte, δηλαδή, ως σύγκλιση με περιορισμό της ελευθερίας· η συναίνεση για το Habermas προϋποθέτει την απουσία εξουσίας. Είναι η σύγκλιση που επιτυγχάνεται με βάση την ισχύ καθαρά λογικών επιχειρημάτων.

30. Habermas, 1986a, σελ. 141.

Βιβλιογραφία

- Arato-Cohen, «Η κοινωνία των πολιτών», *Λεβιάθαν*, 10, 1991.
- Bernstein R., *Habermas and Modernity*, MIT Press, Cambridge 1985.
- Berten A., «L' éthique et la politique», *Revue Philosophique de Louvain*, σ. 74-96, 1989.
- Δελγιώργη Α., «Η θεωρία του επικοινωνιακού λόγου του Habermas και η ένδειξη της πραγματιστικής οπτικής», *Θεωρία και Κοινωνία*, 2:145-174, 1990.
- Giddens A., *Central problems in social theory*, McMillan, London, 1979.
- Giddens A., *Profiles and critiques in social theory*, McMillan, London, 1982.
- Gripp H., *Jurgen Habermas*, Schoningh, Munchen, 1987.
- Habermas J., *Toward a rational society*, Heinemann, London, 1971a.
- Habermas J., *Επιστήμη και τεχνική ως ιδεολογία*, Εκδ. 70, Αθήνα, 1971b.
- Habermas J., *Legitimation crisis*, Polity Press, Oxford, 1976.
- Habermas J., *Communication and the evolution of society*, Heinemann, London, 1979.
- Habermas J., *Αυτονομία και αλληλεγγύη*, Εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, 1986a.
- Habermas J., *Theory of communicative action*, v. 1, Heinemann, Oxford, 1986b.
- Habermas J., *Theory of communicative action*, v. 2, Polity Press, Oxford, 1990a.
- Habermas J., *Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής*, Πλέθρον, Αθήνα, 1990a.
- Habermas J., «Για την κοινωνική ταυτότητα», *Λεβιάθαν*, 6:43-57, 1990b.
- Habermas J., «Ερωτήματα και αντερωτήματα», *Λεβιάθαν*, 9:49-73, 1990c.
- Μαρκής Δ., *Έλλογος κατακραυγή*, Εκδ. Σμίλη, Αθήνα, 1990.
- McCarthy T., *The critical theory of Habermas*, v. 1, 2, Polity Press, Cambridge, 1984.
- Rodredrick R., *Habermas and the foundations of critical theory*, MacMillan, Basingstoke, 1986.
- Tompson J., *On Ideology*, Polity Press, Oxford, 1984.
- Παπαδημητρίου Ε., «Η κριτική του Habermas στην επιστήμη και την τεχνική ως νομιμοποιητικά θεμέλια της ιδεολογίας της απόδοσης», *Θεωρία και Κοινωνία*, 3:117-133, 1990.
- Wellmer A., *Λόγος, ουτοπία και διαλεκτική του Διαφωτισμού*, Έρασμος, Αθήνα, 1983.